

DE JOIK, tussen traditie en nieuwe muziek

Transjoik met tweede van links Frode Fjellheim (Foto: Ole Hesledalen)

Als oude dingen verdwijnen, neemt de waardering ervan toe. Dat is ook bij het cultureel erfgoed van de Samen het geval. Het kunstzinnige, ambachtelijke handwerk - *duodje* genoemd - leeft op in de vorm van kunstig bewerkte mokken, messen, tassen, sloffen en sieraden. In zijn traditionele vorm is een *duodje* functioneel, esthetisch en communicatief. Die drie specifieke kenmerken passen perfect bij de traditionele joik die aan een nieuw leven lijkt begonnen.

Tekst: **Joop van den Bremen**

Frode Fjellheim woont en werkt in Trondheim, maar zijn familie stamt uit Røros, aan de zuidrand van het woongebied der Samen. In de jaren negentig van de vorige eeuw was Fjellheim als muzikant en producer één van de pioniers die de oeroude joik succesvol met nieuwe muziekvormen wist te combineren. Zijn groep Transjoik vormt met Mari Boine en Wimme het gezicht van de Samen-muziek zoals wij die kennen.

Volgens Fjellheim leeft de traditionele joik volop. "Natuurlijk kun je het voortbestaan van tradities niet garanderen. Sommige overleven, andere verdwijnen, maar het is mogelijk de joik te horen en te leren. Hopelijk pikken artiesten en musici dat kwalitatief op. Want als iets goed is en mensen ervan genieten dan zal het overleven. Zo werkt het nu eenmaal."

De joik

Als Samen spreken over *juoi'gat* bedoelen ze joiken, maar bij dat werkwoord denken ze zelf aan iets dat melodisch en ritmisch klinkt. Een vorm van muziek dus. Daarnaast is de joik ook een unieke literatuurvorm. Er bestaat namelijk geen duidelijke grens tussen lied en woorden. De melodie heet *wuolle* en varieert van

diep triest tot uitgesproken vrolijk. Buitenstaanders valt vooral de muzikale klank op omdat woorden voor hen geen betekenis hebben. Door een behendige wisseling van die woorden ontstaan er juist uiteenlopende klankvariaties. In tegenstelling tot de westerse zang, hoor je bij de joik meestal geen gerijmde einden. "Er zijn veel manieren om te joiken," zegt Fjellheim. "In sommige tradities worden echte woorden gebruikt. In andere passeren slechts lettergrepen of plaatselijke gezegden om uit te drukken wat de joiker wil zeggen." In Zweden is rond Jokkmokk het zingen zonder woorden gebruikelijk, maar verder naar het noorden wordt de tekst net zo belangrijk als het ritme en de melodie.

Van de oudst bekende joiks - uit de zeventiende eeuw - uit het noorden van Finland bleef alleen de tekst bewaard. In 1906 werden de eerste achttien joiks met behulp van een fonograaf vastgelegd. In 1942 registreerde Karel Tirén diverse joiks in zijn 'Lappische Volksmuziek'. Frode Fjellheim gebruikte die laatste verzameling als basis om de joik op een nieuwe manier vorm te geven.

Toch zul je volgens de Samen zijn of haar eigen joik niet in verzamelingen terugvinden. Een joik is namelijk persoonlijk en ieder heeft zijn eigen, specifieke joik. Je leert joiken als je klein bent. Ouders kunnen kinderen een

joik geven en als die opgroeien, groeit de joik mee. De tekst, melodie en ritme vormen met elkaar een persoonlijk kunstwerk. Het resultaat is een schilderij en beeldhouwwerk tegelijk en onlosmakelijk met de Samen verbonden. Sommigen beschouwen de joik als de ziel van de Samen. Iedere individuele zanger draagt daaraan zijn deel bij.

"Vaak wordt de joik gekoppeld aan het leefgebied van de Samen rond Kautokeino en Karasjok, maar de traditie is veel breder verspreid," zegt Frode Fjellheim. "Er zijn veel verschillende manieren om te joiken. Maar je doet het om jezelf uit te drukken en er is altijd een 'object'. Dat betekent dat je altijd over iets joikt. Als het een persoon is kun je zijn naam gebruiken of een vreemde eigenschap." Ieder joik heeft dus een motief. Het dagelijks leven zit er vol mee. Rendieren, reizen, verhuizingen, het weer, liefde, leed en jagen keren regelmatig terug. Je kunt de motieven in drie hoofdonderwerpen indelen: het landschap, de dieren en de mensen. In complexe joiks kunnen die drie groepen echter één geheel vormen. Vaak zijn juist dat de meest waardevolle en artistieke joiks.

Als het landschap een rol speelt is de joik verbonden met bergen, bossen, rivieren en meren die zelfgekozen namen dragen. De joik is dus geen algemene beschrijving van het

landschap, maar een sterk persoonlijke inkleuring ervan. Wilde dieren spelen daarbinnen een rol. Sommige joiks bezingen beren, auerhanen, wolven en veelvraten, die in het noorden van Europa nog voorkomen en uiteraard bestaan er rendierjoiks.

De meest persoonlijke joiks zijn die waarin mensen figureren. Joiks over liefde of verdriet variëren minder qua thema, maar bevatten soms satire. Juist die teksten leveren vaak staaltjes poëzie op die zich met andere literatuur kan meten.

Prijswinnaars

De meest bekende vertolkster van de Samen-zang is ongetwijfeld Mari Boine (Persen). Toch joikt de zangeres uit Karasjok eigenlijk niet op de traditionele manier. Zij is vooral een liedschrijfster die de oude traditionele joik als vertrekpunt gebruikt. Boine gaf de joik een volstrekt nieuw geluid. In de sterke drumritmes klinkt ook de sjamanistische traditie door. De samenwerking met Peter Gabriel en een tv-documentaire die diverse zenders over de wereld uitzonden leverden haar grote bekendheid op.

Wimme Saari uit Kelotijärvi in Finland werkte eind jaren tachtig bij de radio. Daar stuitte hij op opnamen waar ooms van hem joikten. Hij verdiepte zich in die oude traditie en liep ook tegen de tegenstelling joik en religie aan. In zijn moeders familie, waar de joik lange tijd usance was, bleek deze praktisch niet meer te worden uitgeoefend. Wimme, zoals de artiest zich tegenwoordig noemt, pakte die traditionele zang weer op en groeide uit tot

een van de bekendste vertolkers van de joik. Hij interpreteert de joik op moderne wijze zonder de traditie uit het oog te verliezen en maakt daarbij goed gebruik van zijn zeer veelzijdige stem. Wimme werkt als soloartiest, maar gebruikt tevens een band om meer muzikale vormen te creëren.

Frode Fjellheim experimenteert vooral door andere muziekvormen in de joik te integreren. Hij mengde jazz en joik, maar creëerde ook cross-overs met Sher Miandad Khan uit Pakistan en Susanne Lundeng van de Lofoten. Toen zijn kwartet Transjoik in 2003 in Leeuwarden optrad schreef het Friesch Dagblad: "... een mengeling van woordloze

Het zijn slechts enkele van de prijswinnaars voor de algemene muziekprijs. In Kautokeino is er tijdens de paasdagen ook een wedstrijd voor de echte traditionele joik. Zowel mannen als vrouwen nemen er aan deel. Ánte Niilas N. Bongo won dit jaar die "Grand Prix".

De toekomst

Volgens Fjellheim leefde de joik in die streek rond Kautokeino en Karasjok altijd al. "In het gebied waar ik woon beginnen nu veel jonge mensen oude opnamen te bestuderen zoals ik dat in 1991 deed." Allerlei initiatieven borrelen op. Een groep van zes jonge Samen die zich Nuorra Juoigít (letterlijk Jonge Joikers)

«Als iets goed is en mensen genieten ervan, dan zal het ook overleven»

zang, improvisatie en slagwerkgrooves die hypnotiserend in kunnen werken op de luisteraar. Een keuze voor oeroud en zeer modern." Opvallend is dat de drie artiesten ook al eens de muziekprijs van het Paasfestival in Kautokeino wonnen. Mari Boine in 1992, Wimme in 1995 en Frode Fjellheim in 2001. Ulla Pirttijärvi (Länsman), uit Finland, won de muziekprijs in 2006. Eerder zong ze in de groep Angelin Tytöt (Girls of Angeli). Op haar veertiende werkte ze al samen met Mari Boine en later met Frode Fjellheim. Met haar interpretatie van de joik staat ze dicht bij de oorspronkelijke joiktraditie.

noemt startte in 1999 om de jongste generatie te stimuleren met zowel traditioneel als eigentijds repertoire. Ook andere initiatieven hebben succes. Frode Fjellheim schreef enkele boeken met muziek en een begeleidende cd. Ze blijken succesvol omdat de joik langs die weg, met hulp van muzikleraren, in scholen terecht komt. Leerlingen oefenen nu de joik op school. "Zo krijgt de joik de juiste plaats," zegt Fjellheim. "Je leert de muzikale techniek al vroeg op de basisschool. Dat is erg belangrijk. Als je de tradities wilt laten voortbestaan is het niet effectief om alleen op de opvoeding van ouders te vertrouwen. Je moet het in het leerplan van scholen opnemen." Maar dat is slechts een aspect. "Het is ook belangrijk dat de ontwikkeling op verschillende niveaus plaatsvindt. Sommige zangers werken met de traditionele joik, maar anderen onderzoeken totaal nieuwe wegen." Als frontman van Transjoik weet Fjellheim daar alles van. "Wij kennen geen grenzen. Dus onderzoeken we alle muzikale mogelijkheden die we zien. Het is niet goed om de muzikale ontwikkeling in een speciale richting te duwen. Je pikt ideeën op en die wijzen je een nieuwe muzikale richting. Dat is goed. Muziek moet leven, maar ook veranderen door de inspiratie van de tijd mee te nemen."

Sancuari voert de eigentijdse aanpassing uit met bijzondere instrumenten als didgeridoo, tabla en doedelzak. Zanger Svein Egil Oskar verandert met zijn groep, die Kautokeino als thuisbasis heeft, zo de traditionele joik soms in exotische klanken. Sancuari won de algemene muziekprijs op het Paasfestival in 1999. "Als ik muziek maak, dan staat die geheel op eigen benen. Het is zelden correct om dat joik te noemen. De joik is echter wel een belangrijke inspiratiebron voor mij. Ik werk met ideeën en soms gebruik ik de joik ook echt, maar dan als startpunt om nieuwe muziek te creëren. Je kunt het vergelijken met klassieke componisten als Grieg en Dvorák die volksmuziek als basis voor hun composities gebruikten," verklaart Fjellheim. Hij startte begin jaren negentig op een aan de jazz gerelateerde wijze. "De muziek die we toen speelden

Wimme

was geïnspireerd op de joikmelodieën. Op *Sange vi Glempte* werden de solo's geïmproviseerd. Die gingen in de richting van de jazz." Ondanks de onconventionele aanpak bleek de ontvangst goed. "De joiks die ik gebruikte kwamen uit het gebied van de Zuid-Samen. Daar was de joiktraditie op sterven na dood. Toen ik de joiks uit het boek van Karl Tirén begon uit te voeren waren de mensen blij dat er iets gebeurde. Op de cd met het Jazz Joik Ensemble uit 1994 gebruikte ik een opname van een oude vrouw. Zij was van de nog levende generatie die deze traditie kende en uitvoerde. Ik herinner me nog dat ik toestemming aan haar vroeg. Ze begon bijna te huilen van blijdschap dat er iemand was die deze oude joiks weer voor het voetlicht wilde brengen."

Fjellheim ziet, mede door dat draagvlak, volop mogelijkheden. "Ik denk dat er twee zaken tegelijk kunnen gebeuren. Traditionele joikers die hun eigen joik verder ontwikkelen op de oude vertrouwde manier en componisten die ideeën van de joik gebruiken om er nieuwe muziek van te maken." Er is dus volop ruimte voor een tweede leven van de joik.

Lezen:

Karl Tirén, *Die Lappische Volksmusik* (Stockholm, 1942)

Sjomjas-Schiffert György, *Singing tradition of Lapp shamans* (ISBN 963 05 6940 X, 1996)

Matts Arnberg, Israel Ruong, Håkan Unsgaard, *Joik* (ISBN 91-522-1793-0, 1997)

John Douglas, *The Arctic Highway* (ISBN 9781873756737, 2003)

Frode Fjellheim: *Med joik som* (ISBN 82-996406-2-8, 2004)

Surfen:

www.helsinki.fi/~suql_smi/senc/en/index.htm

www.scandinavica.com/sami.htm

boreale.konto.itv.se/samieng.htm

Luisteren:

Mari Boine: *Gula Gula* (IDUT/RealWorld, 1989)

Frode Fjellheim: *Sangen vi glemte* (IDUT, 1991)

Frode Fjellheim Jazz Joik Ensemble: *Saajve dans* (IDUT, 1994)

Wimme: *Wimme* (Rockadillo/Northside, 1995)

Girls of Angeli: *The new voice of the North* (Finlandia, 1995)

Mari Boine: *Bálvvoslatjna* (Verve world/Antilles, 1998)

Nuorra Juoigit: *Nuorra Juoigit* (Rieban, 1999)

Ulla Pirttijärvi: *Ruossa eanan* (Atrium, 1999)

Wimme: *Cugu* (Rockadillo/Northside, 2000)

Sancuari: *Sleangácuoivvat* (DAT, 2001)

Ulla Pirttijärvi: *Máttaráhku Askái* (Warner/Finlandia, 2002)

Frode Fjellheim: *Aejlies gaaltije*, (met Susanne Lundeng, Vuelie, 2004)

Wimme: *Gapmu* (Rockadillo, 2004)

Transjoik: *Bewafá*, (met Sher Miandad Khan, Vuelie, 2005)

Mari Boine: *Idjagiedas* (Lean/Emarcy, 2006)

Diverse artiesten: *Sámi-Grand Prix 2007* (Sámi Musihkkafestivála/Rieban, 2007)

Samen of Sami is de naam van het oervolk dat waarschijnlijk al meer dan achtduizend jaar in het noorden van Europa woont. *Sápmelas* heten de mensen in hun eigen taal, die tot de Fins-Oegrische taalfamilie wordt gerekend en in hun eigen woongebied (*Sápmi*) 10 verschillende varianten kent.

De eerste geschreven teksten over Samen stammen uit het jaar 98. De Romein Tacitus noemde het volk 'Fenni'. De naam bleef een millennium aan het volk verbonden. De eerste keer dat de naam Lap werd gebruikt stamt waarschijnlijk uit de dertiende eeuw. Die naam vindt zijn oorsprong in de grootste provincie van Finland die Lapland heet. Zelf zijn de Samen niet zo van die betiteling gediend, omdat de geschiedenis vaak bewees dat daar veel denigrerends van uitging.

Meer dan 70.000 Samen wonen in het gebied dat zich globaal uitstrekt van Røros (Noorwegen) en Idre (Zweden) naar het noordoosten via de Atlantische kust tot en met het Kolaschiereiland. De grootste groep Samen woont in Noorwegen (circa 40.000) en Zweden (circa 20.000). Een kleiner deel woont in Finland (bijna 8.000) en Rusland (circa 2.000). In de eerste drie genoemde landen kiezen de Samen hun eigen parlement dat een raadgevende functie heeft. De Samen beschikken verder over radiostations in hun eigen taal.

Samen leven vooral van de jacht, visvangst en veeteelt. Ongeveer 40% is afhankelijk van de rendierteelt. Gecasteerde mannetjesrendieren worden nog steeds als trekdier gebruikt, maar de sneeuwscooter kom je - ook in afgelegen streken - steeds vaker tegen.

Soms worden Samen ingedeeld naar leefgebied (berg-, rivier- en zee-Samen), maar de indeling naar woongebied is logischer omdat die parallel loopt aan de taalvariatie. Zo zijn er Zuidsamen rond Røros (N) en Idre (S), Middensamen rond Tysfjord (N) en Jokkmokk(S), Noordsamen in Finnmark (N) en Oostsamen of Skoltsamen rond Neiden (N) en in Rusland.

De Samen dragen, als je de toeristenbrochures mag geloven, een blauw-, rood- of groenge-tinte klederdracht met felgekleurde borduursels en imposante hoofddeksels. In de praktijk kom je dat traditionele kostuum nauwelijks meer tegen. Bij officiële gelegenheden zoals huwelijken, begrafenissen en als de afgevaardigden het Samenparlement bezoeken, zie je het wel. Ook tijdens het Paasfestival in Kautokeino valt die kleding op in het sneeuwlandschap en souvenirverkopers gebruiken de klederdracht om klanten mee te lokken.

In de oorspronkelijke Sami-cultuur stonden de sjamanen centraal. Deze 'medicijnmannen' maakten verbinding met 'de andere wereld' door middel van trommels. Bij het bespelen ervan raakten ze in trance en het aanraken van symbolen op de trommels leverde profetische effecten op. De kerstening kwam vanaf de middeleeuwen op gang en duurde feitelijk tot in de achttiende eeuw. Daarbij zijn veel van deze trommels vernietigd omdat ze als heidense symbolen werden beschouwd. Slechts 70 bleven bewaard. Ook de joik kreeg een heidens stempel.

In het midden van de vorige eeuw startte in Noorwegen de aanleg van de 'poolsnelweg' van Mo i Rana naar Kirkenes en doorbrak het isolement van de Samen. Feitelijk startte daarmee het verval van de eeuwenoude Samencultuur. Als je langs die tegenwoordige E6 naar het noorden reist en meer wilt weten over de Samen dan is een bezoek aan Karasjok de moeite waard. Daar is zowel een themapark (*Sápmi*) als een museum gevestigd. Ook een bezoek aan het daar gevestigde parlement (*Samédiggi*) met een uitgebreide bibliotheek is interessant. Maar als je toch in het noorden bent, rijd dan vooral door naar Inari in Finland. Met een bezoek aan het

(*Siida*)museum kom je (vrijwel) alles te weten over de Samen in hun natuurlijke leefomgeving.

sjamanentrommel
(Foto: Joop van den Bremen)